

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.9>

SZKOLENIE MUZYCZNE NA KURSACH KRÓTKOTERMINOWYCH DLA NAUCZYCIELI SZKÓŁ PARAFIALNYCH I SZKÓŁ PISANIA NA POŁUDNIU UKRAINY W LATACH 90. XIX WIEKU

Ganna Petrenko

*aspirantka Katedry Pedagogiki i Zarządzania Oświatą
Spółdzielczej Szkoły Wyższej „Chersońska Akademia Kształcenia Ciągłego”
Chersońskiej Rady Obwodowej (Chersoń, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-5233-4219
e-mail: hannapet6@ukr.net*

Adnotacja. Artykuł poświęcono działalności krótkoterminowych kursów pedagogicznych dla nauczycieli szkół cerkiewno-parafialnych diecezji Chersońskiej i Taurydzkiej, organizowanych w latach 90. XIX wieku. Korzystając z materiałów periodyku diecezjalnego, autor prowadzi badania nad strukturą i specyfiką funkcjonowania kursów pedagogicznych, a także podkreśla cechy i metody kształcenia nauczycieli. Nacisk kładziony jest na organizację nauczania śpiewu kościelnego i muzyki dla nauczycieli szkół parafialnych i szkół pisania z wykorzystaniem wszystkich dostępnych i niezbędnych zasobów, przyciągnięcie wykwalifikowanych nauczycieli do wykładów, prowadzenie zajęć praktycznych, co przyczyniło się do poprawy jakości nauczania w badanym okresie. Na podstawie przebadanych materiałów stwierdzono, że działalność chersońskiego i taurydzkiego diecezjalnego kierownictwa szkolnego w celu podniesienia kwalifikacji swoich kadr pedagogicznych przyczyniła się do wzrostu efektywności kształcenia muzycznego w odpowiednich instytucjach edukacyjnych podstawowej edukacji narodowej południowego regionu Ukrainy w latach 90. XIX wieku.

Słowa kluczowe: Diecezja Charkowska, Diecezja Taurydzka, nauczyciel, śpiew kościelny, muzyka, podstawowa edukacja ludowa, Region Południowy.

MUSIC TRAINING IN SHORT-TERM COURSES FOR TEACHERS OF PAROCHIAL SCHOOLS AND LITERACY SCHOOLS IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE 90S OF THE XIX CENTURY

Ganna Petrenko

*Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Education Management
Municipal Higher Educational Institution “Kherson Academy of Continuing Education”
of the Kherson Regional Council (Kherson, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-5233-4219
hannapet6@ukr.net*

Abstract. The article is devoted to the activity of short-term pedagogical courses for teachers of parochial schools of Kherson and Taurida Dioceses, which were organized in the 90s of the XIX century. Using the materials of Diocesan periodicals, the author has conducted the research on the structure and specifics of the functioning of pedagogical courses, as well as identified features and methods of musical training of teachers. Emphasis is placed on the organization of teaching church singing and music for teachers of parochial schools and literacy schools using all available and necessary resources, attracting qualified teachers to lecture, conducting practical classes, which helped improve the quality of education in the study period. Based on the studied materials, it has been concluded that the activities of the Kherson and Taurida Diocesan school leadership to improve skills of their teachers contributed to increasing the effectiveness of music training in the relevant institutions of primary public education of the South of Ukraine in the 90s of the XIX century.

Key words: Kherson Diocese, Taurida Diocese, teacher, church singing, music, primary education, southern region.

МУЗИЧНА ПІДГОТОВКА НА КОРОТКОСТРОКОВИХ КУРСАХ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ЦЕРКОВНОПАРАФІАЛЬНИХ ШКІЛ ТА ШКІЛ ГРАМОТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 90-Х РР. XIX СТ.

Ганна Петренко

*аспірантка кафедри педагогіки й менеджменту освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (Херсон, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-5233-4219
hannapet6@ukr.net*

Анотація. Статтю присвячено діяльності короткочасних педагогічних курсів для вчителів церковнопарафіальних шкіл Херсонської та Таврійської єпархії, що організовувалися в 90-х рр. XIX ст. З використанням

матеріалів єпархіяльної періодики автор проводить дослідження структури та специфіки функціонування педагогічних курсів, а також виокремлює особливості й методи музичної підготовки педагогів. Акцентується на організації викладання церковного співу і музики для вчителів церковнопарафіяльних шкіл та шкіл грамоти з використанням усіх наявних і необхідних ресурсів, залученням кваліфікованих педагогів для читання лекцій, проведенням практичних занять, що сприяло покращенню якості навчання в досліджуваній період. На підставі вивчених матеріалів зроблено висновок, що діяльність Херсонського та Таврійського єпархіяльного училищного керівництва щодо підвищення кваліфікації своїх педагогічних кадрів сприяла зростанню ефективності музичної підготовки у відповідних закладах початкової народної освіти Півдня України в 90-х рр. XIX ст.

Ключові слова: Херсонська єпархія, Таврійська єпархія, учитель, церковний спів, музика, початкова народна освіта, південний регіон.

Вступ. Наприкінці XIX – на початку XX ст. церковнопарафіяльна школа була однією зі сфер реалізації освітньої стратегії розвитку суспільства, що здійснювалася церквою та державою. Центральною ланкою організації діяльності церковнопарафіяльних шкіл був учитель. У досліджуваній період педагоги були головними «інструментами» підвищення грамотності населення імперії, зокрема й Півдня України. Зі зростанням кількості церковнопарафіяльних шкіл у другій половині XIX ст. на Півдні України збільшувалася також потреба у кваліфікованих педагогічних кадрах. Тому в 1884 р. уряд перейнявся проблемою підготовки педагогічних кадрів цих закладів освіти. Важливим засобом підвищення рівня освіти вчителів були педагогічні курси, вчительські з'їзди, семінари. Історичний досвід православної церкви в організації народної освіти та в питаннях духовно-морального виховання молоді може бути використаний сьогодні для підвищення якості сучасного навчання, а тому є актуальним.

Питання підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні досліджували такі вчені, як Л. Бадья, Л. Березівська, О. Білецький, Л. Корж, Л. Рябовол, В. Вдовенко, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, В. Пуцов та інші. Процеси покращення професійно-педагогічних навичок викладачів початкових церковних шкіл у регіонах Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. розкрито в роботах О. Валітова, М. Зубкова, Т. Красницької, О. Сумбурової та інших авторів. Безпосередньо специфіку підвищення кваліфікації вчителів Півдня України в досліджувану добу оглядово репрезентує Є. Костильова в одній зі своїх робіт, у якій розглядає організацію та утримання короткострокових педагогічних курсів для учнів народних шкіл регіону, зокрема й церковнопарафіяльних. Однак загалом питання вдосконалення педагогічного досвіду вчителів церковнопарафіяльних шкіл південного регіону наприкінці XIX ст. вивчено не досить, що й зумовило вибір теми статті.

Метою роботи є дослідження музичної підготовки викладачів церковнопарафіяльних шкіл та шкіл грамоти на короткострокових педагогічних курсах Півдня України в 90-х рр. XIX ст.

Завданням дослідження є проведення аналізу змісту, методів і форм навчання із церковного співу та музики на короткострокових педагогічних курсах, а також виявлення особливостей їх організації.

Джерельною базою дослідження стали матеріали єпархіяльної періодики, присвяченої педагогічним курсам, і звіти наглядців церковнопарафіяльних шкіл, що найбільше відображають специфіку досліджуваної теми.

Основна частина. Південь України протягом століть переживав історичні процеси, які кардинально змінювали як національні, так і релігійні ландшафти. У XIX – на початку XX ст. за конфесійного різноманіття населення діяльність православної церкви в місіонерському, культурно-просвітницькому, а особливо освітньому напрямках відіграла вирішальну роль у всіх сферах суспільного життя регіону. Створивши в 1860–1870 рр. власну систему духовних шкіл, православна церква брала активну участь у розвитку народної освіти. Удосконалення методів навчання у школах та розширення кола знань, що визнаються необхідними для вчителів початкових навчальних закладів, а також невисокий освітній ценз і недостатня підготовка до педагогічної діяльності наприкінці XIX – на початку XX ст. в Російській імперії спонукали керівництво училищ усіх відомств організувати спеціальні заходи для підвищення рівня знань викладачів. Серед них найбільш ефективною була організація педагогічних курсів для вчителів однотипних закладів однієї чи декількох сусідніх губерній. Метою цих курсів було не лише надання можливості вчителям поповнити свої знання та ознайомитися з новими методами навчання, а й спрямування на спілкування та обмін методичними ідеями і педагогічними поглядами.

Через ці обставини училищна рада при Святому Синоді запропонувала місцевим єпархіяльним училищним радам, зокрема й на Півдні України, організувати літні короткострокові курси для вчителів церковнопарафіяльних шкіл та шкіл грамоти, надавши єпархіяльній раді можливість визначати місце, час, тривалість курсів, запрошувати викладачів лекцій. Також єпархіяльна училищна рада мала викликати на власний розсуд на курси вчителів і вчительок церковних шкіл у такій кількості, яка була можливою згідно з місцевими умовами, скласти кошторис витрат, пов'язаних з оплатою проїзду учнів, утриманням їх під час навчання та з винагородою лекторів (Сборник узаконений и распоряжений о церковных школах Ведомства православного исповедания, 1907: 192–197).

Варто зазначити, що в церковнопарафіяльній школі вчителем з усіх предметів до середини 1880-х рр. міг бути лише священнослужитель. З появою «Правил про церковнопарафіяльні школи від 13 червня 1884 р.» ситуація змінилася. Пункт 10 зазначеного документа розширив коло людей, які мали право викладати

в цьому типі закладів освіти (Сумароков, 1892: 5–20). Таким чином, навчання в початковій церковній школі стали здійснювати священники та вчителі, які ділилися на духовних і світських педагогів. Духовними вчителями були особи, які отримали вищу, середню або нижчу духовну освіту. Вони викладали Закон Божий, церковні співи, старослов'янську грамоту, навчали молитов та інших релігійних предметів. Світські викладачі навчали основ грамоти, арифметики, чистописання, російської мови.

Для підвищення освітнього рівня вчителів церковнопарафіяльних шкіл Святим Синодом у 1888 р. було прийнято положення «Про випробування та свідоцтва на звання вчителів та вчительок церковнопарафіяльних шкіл». Воно надавало право проводити екзамени та видавати свідоцтва на звання вчителів і вчительок цього типу шкіл правлінням духовних семінарій та училищ, а також радам єпархіальних училищ. У 1899 р. було складено «Правила для випробувань із духовного відомства на звання вчителя або вчительки однокласної церковнопарафіяльної школи». Відповідно до цього документа педагоги, які претендували на звання вчителя, повинні були складати іспити. Особи, які отримували на іспиті позитивну оцінку (не менше ніж 3,5 бала), набували звання вчителя або вчительки церковнопарафіяльної школи. Особи, які не пройшли випробування, мали право ще раз пройти його через рік (Правила и программы для испытания на звание учителя или учительницы церковно-приходских школ (одноклассных), 1899: 126–128). Для підняття рівня освіти та підготовки кадрів учителів початкових шкіл церковного відомства обер-прокурор Святого Синоду К. Победоносцев розробив проєкт влаштування двокласних церковнопарафіяльних шкіл з учительськими курсами в кожному повіті. Проєкт було затверджено в 1896 р. Двокласна церковнопарафіяльна школа мала на меті підготувати учнів до викладацької діяльності. Курс навчання в ній становив три роки та складався з третього й четвертого відділення двокласної школи та вчительського курсу (Правила и программы для испытания на звание учителя или учительницы церковно-приходских школ (одноклассных), 1899).

Курси влаштовувалися як у масштабах країни, так і в єпархіях та повітах. Вони могли бути загальними чи тематичними. На курсах проводилися лекційні та практичні заняття. Викладачами працювали досвідчені вчителі й педагоги, які знайомили вчителів із новітніми методами та прийомами викладання, давали поради про найкращу постановку шкільної справи (Ефремова, Попов, 2012: 20).

Короткострокові курси проводилися у формі семінарів під час літніх канікул школярів. З огляду на те, що курсові заняття могли відбуватися тільки в духовних закладах освіти, а самі слухачі курсів мали там розміщуватися, за відповідним розпорядженням курси проводилися в червні – липні (тривалістю 1–1,5 місяця), щоб не порушувати навчально-виховний процес. Після їх проходження учасники склали іспити, а потім отримували спеціальне посвідчення, яке підтверджувало підвищення кваліфікації (Педагогические курсы для учителей и учительниц церковных школ Сарапульского Викариата, 1901: 884–890).

Єпархіальна училищна рада для організації короткострокових педагогічних курсів обирала особливу розпорядчу комісію, до якої входили голова цієї ради, єпархіальний спостерігач церковних шкіл єпархії (він, як правило, призначався інспектором курсів), а також 3–4 викладачі. Усі міркування для здійснення передбачуваних курсів комісія представляла правлячому архієрею.

Єпархіальному спостерігачеві доручалося у процесі взаємодії зі своїми колегами в повітах складати списки учнів, яких варто викликати на курси. При цьому передбачалося запрошувати виключно вчителів і вчительок церковнопарафіяльних шкіл з метою досягти більшої рівності сил і знань слухачів, а також одноманітності в обсязі курсу, який вони викладають.

Зазвичай більшість викладачів, запрошених для читання лекцій на курсах, становили представники педагогічних корпорацій духовних закладів освіти єпархії. Так, у 1902 р. з благословення правлячого архієрея на курси Таврійської єпархії як керівник був запрошений єпархіальний спостерігач О. Іванов, а як помічник – викладач педагогіки в семінарії В. Соколов. Для занять із Закону Божого було призначено інспектора класів Таврійського єпархіального жіночого училища, священника О. Зверева; з дидактики, російської та слов'янської мов – В. Соколова; з методики числення – учителя при єпархіальному жіночому училищі С. Ульяновського; з теорії співу, повсякденного й хорового співу для старшої групи – священника при церкві богоугодних закладів П. Беззабава, а для молодшої групи – регента архієрейського хору диякона І. Костіна; з музики (скрипка) – учителя музики в чоловічому духовному училищі І. Шнейдера (Открытие временных педагогических курсов для учителей и учительниц церковно-приходских школ Таврической епархии, 1902: 728–731).

На курси викликали здебільшого близько 80 осіб. Крім того, допускалися вільні слухачі із числа місцевих та прибулих педагогів як церковних, так і міністерських або земських шкіл. У 1900 р. за розпорядженням єпископа Таврійського Миколи (Зіорова) на курсах було залишено випускників духовної семінарії та учениць єпархіального жіночого училища (Заккрытие временных педагогических курсов в Симферополе, 1900: 1089).

Програма курсів включала такі предмети: Закон Божий, церковний статут, церковний спів, церковнослов'янську мову, російську мову, чистописання, арифметику, вітчизняну історію, географію, зразкові уроки із Закону Божого, російської мови, церковнослов'янської мови, арифметики, чистописання, а також пробні заняття з тих самих предметів (Извлечение из отчета о краткосрочных летних педагогических курсах для учителей и учительниц церковно-приходских школ и школ грамоты, бывших в г. Елисаветграде от 30 июня по 10 августа текущего 1896 г., 1896: 557).

Як правило, на курсах проводилося до 180 занять, зокрема близько 40 практичних. Кожне заняття тривало 50 хвилин. Проводили 5 занять уранці (з 8.30 до 14.00) та 2 ввечері (з 17.30 до 19.30) з перервами в 10 хвилин.

Так, на курсах Херсонської єпархії в 1896 р. в місті Херсоні було організовано всього 462 заняття, з яких 131 – теоретичне, решта – практичні. Своєю чергою останні поділялися на 48 зразкових та 46 пробних. Крім цього, 14 годин на курсах було приділено обговоренню й оцінюванню пробних уроків, 14 годин – усним і письмовим випробуванням. З-поміж зазначених занять із церковного співу вчителем Херсонського духовного училища М. Костюшенком було проведено 48 занять, 2 півгодинні зразкові та 6 пробних уроків. Уроки теоретичні та зразкові супроводжувалися з боку викладачів методичними вказівками та повідомленням загальних дидактичних положень, а пробні уроки давали самі курсанти за заздалегідь складеними конспектами й планами (Из отчета о педагогических курсах, бывших в г. Херсоне с 15 июня по 10 августа для учителей церковно-приходских школ Херсонской епархии, 1896: 462).

Уперше в Таврійській єпархії короткострокові курси було організовано в Сімферополі в 1897 р. у вигляді прослуховування лекцій без ведення зразкових уроків і методичних бесід. У 1898 р. викладачі курсів також не ризикнули вести бесіди про методологію викладання та обмежили свою діяльність зразковими уроками й участю в оцінюванні пробних занять (Попов, 1900: 792).

Основним предметом на курсах вважався церковний спів. Із цього предмета пропонували загальну теорію та розглядали коло співів православної церкви. Також слухачам повідомляли відомості з історії церковних співів від епохи стародавньої церкви до найвідоміших композиторів пізнішого часу.

На курсах у 1890 р. в місті Одесі, які Херсонська єпархія проводила у приміщенні Одеського єпархіального жіночого училища, церковні співи викладали диакони кафедрального собору П. Кравченко та Є. Басанський. У процесі навчання розглядали повсякденний і хоровий співи, а з теорії церковного співу надавали відомості щодо нот, нотного стану, пауз, тривалості нот, ключів, тонів і півтонів, знаків альтерації, побудови мажорної та мінорної гам; також проводили вправи на задавання тонів за камертоном. З 36 занять один урок відводився на викладання теорії церковного співу, інші – на розучування церковних співів.

Для досягнення більш вагомих успіхів слухачів поділяли на групи. У 1897 р. в місті Одесі зі 100 слухачів утворили 3 групи:

1) старшу групу, що включала слухачів, які ґрунтовно вивчали повсякденний одноголосний церковний спів із богослужбових співочих книг, а також тих, хто вже мав деякий досвід в управлінні хором. Викладач співу Одеської духовної семінарії та в музичних класах Одеського відділення Імператорського Російського музичного товариства Ф. Миронович використав 40 годин занять переважно на вивчення й засвоєння основ хорового гармонічного співу, технічний розбір і вивчення деяких творів П. Турчанінова, М. Потолюва, пресвященного Ніканора, О. Архангельського, а також літургії та Всенощного чужання в гармонічному чотириголосному викладі. Слухачі під керівництвом викладача по черзі керували хором без попереднього вивчення партитури. Крім цього, їм пояснювали основні правила методики викладання церковних співів у школі, а також практичні початкові правила постановки голосів;

2) середню групу, у якій разом із регентом хору Одеської Покровської церкви О. Скворцовим упродовж 44 годин займалися читанням нотного запису церковних партитур, знайомилися з особливостями церковних голосів, а також дві години вивчали правила постановки голосів у хорі зі старшою групою;

3) молодшу групу, у якій диакон Одеського кафедрального собору П. Кравченко протягом 33 годин навчав початкових молитов, співів на літургії І. Златоуста (за придворним обіходом), початкового псалму (грецького розспіву) догматики, зокрема: 2-го і 7-го гласу (великого знаменного розспіву), недільні тропарі 8-ми гласов (за придворним обіходом), антифони вранішні, тропарі й кондаки дванадцятих свят (за придворним обіходом), тропарі у великий понеділок і четвер, ексапостиларій (Київського розспіву). З елементарної теорії вивчали нотні ключі, церковну гаму та інтервали (Краткий отчет о краткосрочных, с 28 июня по 5 августа 1897 года, курсах, бывших в городе Одессе для учителей церковных школ, 1897: 587–588).

Серед посібників використовували «Коротку теорію музики» О. Рубця, підручники П. Чайковського та «Побут церковного нотного співу» (видання Святого Синоду) (Извлечение из отчета о краткосрочных летних педагогических курсах для учителей и учительниц церковно-приходских школ и школ грамоты, бывших в г. Елисаветграде от 30 июня по 10 августа текущего 1896 г., 1896: 560).

Крім занять із церковного співу, на курсах приділяли увагу вивченню гри на скрипці та фісгармонії. Ознайомлення курсистів зі скрипкою проводили в такому обсязі, щоб кожен зі слухачів за її допомогою зміг розучувати з учнями повсякденний, партесний і навіть місцевий церковний наспіви. Слухачам пояснювали назви частин скрипки, правила тримання скрипки та смичка, правила ведення смичка струнами, постановку пальців на струнах, а також вивчали гами (Краткий отчет о краткосрочных, с 28 июня по 5 августа 1897 года, курсах, бывших в городе Одессе для учителей церковных школ, 1897: 666).

На курсах у місті Одесі в 1890 р. для початкового навчання співу було придбано музичний інструмент, винайдений інспектором народних училищ Одеси Л. Шпановським. Під час змін між уроками вчителі вправлялися у грі на цьому інструменті, розучували на ньому церковні співи (Отчет о бывших в Одессе в 1890 году педагогических курсах для учителей и учительниц церковно-приходских школ Херсонской епархии, 1890: 478).

Усіх курсантів обов'язково екзамінували із церковного співу та музики у присутності інспектора курсів, викладачів та членів єпархіальної училищної ради. Отримання посвідчення давало змогу навчати співів у початковій школі, створювати хор і керувати ним.

Для практичних занять збирали однокласну змішану школу з трьома відділеннями. До молодшого відділення набирали дітей, які ніде раніше не вчилися, у середню та старшу брали учнів із найближчих шкіл.

Загальна кількість учнів становила від 30 до 45 дітей (Іванов, 1908: 993). Курсанти під керівництвом викладачів склали конспекти зразкових уроків. Практичним заняттям передували зразкові уроки самих викладачів. Практичні заняття курсантів зазвичай тривали 30 хвилин і супроводжувалися детальним розбором та обговоренням за участю всіх слухачів курсів, методичними бесідами викладача, у яких надавалися необхідні пояснення щодо більш правильного й успішного проведення занять. Доцільність такої методики проведення практик доводило те, що до кінця курсів на пробних заняттях майже не повторювалися помилки й недоліки, що мали місце на початкових уроках (Временные педагогические курсы в г. Симферополе и их закрытие, 1902: 906).

Для покращення освітнього процесу в церковнопарафіяльних школах та з метою залучення самих учителів до самостійного обговорення педагогічних аспектів інспектор курсів пропонував слухачам письмово надати відповідь на низку запитань, які потім розбирав із ними, вимагаючи від них висловлювати свої думки й погляди відповідно до їхнього практичного досвіду. Особливе значення для курсантів мали бесіди в позаурочний час із керівниками та викладачами курсів, які охоче надавали свої пояснення та відповіді на запитання. З метою підвищення загального рівня культури своїх слухачів організатори курсів влаштовували у святкові та недільні дні екскурсії до місцевих музеїв, проводили літературно-музичні вечори.

Так, на літніх курсах для вчителів церковнопарафіяльних шкіл Херсонської єпархії, які проводилися в місті Одесі в 1897 р., був влаштований літературно-музичний вечір, на якому не лише курсанти співали та грали на різних інструментах, а й відбувся виступ вокального грузинського тріо (Общие сведения об учительских курсах церковно-приходских школ в Одессе, 1897: 449).

На жаль, тимчасові педагогічні курси для вчителів церковнопарафіяльних шкіл не стали щорічними. За весь період, що розглядався, їх влаштовували в Таврійській єпархії в 1897, 1898, 1899, 1900, 1902, 1908, 1911 та 1913 рр. Причин було декілька. Курси приносили користь дуже обмеженій кількості учнів, проте вимагали значних матеріальних витрат (Отчет Таврического епархиального наблюдателя о состоянии церковных школ Таврической епархии в 1905/6 учебном году, 1907: 333). Як показав досвід Таврійської єпархії, учителі, добре ознайомившись зі співом, йшли у псаломники, а вчительки поспішали перейти на службу в земські школи, де, по-перше, зарібок був вищим, а по-друге, була перспектива після викладання певної кількості років отримувати хоч невелику пенсію. Таким чином, на думку Таврійського єпархиального спостерігача, очікувана користь від курсів для викладачів церковних шкіл переходила в «інші руки» (Отчет епархиального наблюдателя о состоянии церковных школ Таврической епархии за 1904–1905 учебный год, 1906: 166).

Історичні події початку ХХ ст. надзвичайно обмежили духовенство в організації будь-якої діяльності з підвищення кваліфікації своїх педагогічних кадрів, а остаточно встановлення влади більшовиків на Півдні України в 1920 р. зовсім відсторонило церкву від участі у справі народної освіти.

Висновки. Таким чином, влаштування короткострокових курсів відіграло значну роль у підвищенні освітнього рівня педагогічного складу церковнопарафіяльних шкіл у 90-х рр. ХІХ ст. на Півдні України, особливо для тих учителів, які не мали спеціальної музичної підготовки. Особливістю організації цих курсів була незначна кількість предметів, серед яких обов'язково викладали церковний спів, методику навчання співу, організацію хору, елементарні знання з теорії музики, гри на скрипці (Петрошук, 2016: 227). Керівництво єпархії з особливою увагою ставилося до організації курсів, використовувало всі необхідні ресурси, залучало кваліфікованих педагогів для читання лекцій, давало можливість слухачам закріплювати теоретичні знання та методики за допомогою практичних уроків із дітьми. При короткострокових педагогічних курсах на час їх проведення організовували зразкову школу для занять учителів. Після закінчення курсів відбувалися іспити для вчителів, їм видавали відповідні свідоцтва про здобуту кваліфікацію.

Унаслідок підвищення кваліфікації на курсах учителі опановували методику ведення навчальних занять, що широко рекомендувалася в методичній літературі того часу. Викладачі курсів намагалися подати своїм слухачам досліджуваний матеріал у найбільш доступній формі, пропонували для засвоєння нові методики навчання не лише в межах лекцій, а й у позаурочний час.

Формами навчання були бесіди з керівниками щодо методики викладання, практичні заняття в організованій при курсах школі, спів у церковному хорі.

З-поміж методів навчання застосовували здебільшого словесні, практичні та наочні методи передачі і сприйняття інформації. Оскільки найсуттєвішими проблемами вчителів був низький рівень освіти та відсутність знань із методики проведення уроків, основними методами роботи керівників курсів були пояснювально-ілюстративні та репродуктивні (Петрошук, 2016: 227).

Діяльність Херсонської та Таврійської єпархій у питаннях покращення педагогічної майстерності вчителів церковнопарафіяльних шкіл Півдня України помітно посилила ефективність початкової освіти в регіоні наприкінці ХІХ ст., а також сприяла поліпшенню рівня та якості народної освіти на початку ХХ ст.

Практика проведення короткострокових курсів для викладачів церковнопарафіяльних шкіл та шкіл грамоти, а також методи й засоби підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, які розроблялися та вдосконалювалися на цих заходах, можуть бути корисними для сучасної початкової освіти, а тому викликають інтерес і потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Временные педагогические курсы в г. Симферополе и их закрытие. *Таврические епархиальные ведомости*. 1902. № 14. С. 904–920.
2. Ефремова У. Повышение образовательного уровня педагогов церковно-приходских школ Урала в конце ХІХ – начале ХХ вв. *Педагогическое образование в России*. 2014. № 11. С. 43–49.

3. Ефремова У., Попов М. Епархиальное женское училище и подготовка учительских кадров в Екатеринбурге (1880–1920-е гг.). *Педагогическое образование в России*. 2012. № 6. С. 13–18.
4. Закрытие временных педагогических курсов в Симферополе. *Таврические епархиальные ведомости*. 1900. № 14–15. С. 1081–1092.
5. Иванов А. Временные педагогические курсы для учителей церковно-приходских школ Таврической епархии в 1908 году. *Таврический церковно-общественный вестник*. 1908. № 25. С. 990–1000.
6. Из отчета о педагогических курсах, бывших в г. Херсоне с 15 июня по 10 августа для учителей церковно-приходских школ Херсонской епархии. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1896. № 18. С. 457–462.
7. Извлечение из отчета о краткосрочных летних педагогических курсах для учителей и учительниц церковно-приходских школ и школ грамоты, бывших в г. Елисаветграде от 30 июня по 10 августа текущего 1896 г. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1896. № 12. С. 550–569.
8. Краткий отчет о краткосрочных, с 28 июня по 5 августа 1897 года, курсах, бывших в городе Одессе для учителей церковных школ. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1897. № 22. С. 662–667.
9. Краткий отчет о краткосрочных, с 28 июня по 5 августа 1897 года, курсах, бывших в городе Одессе для учителей церковных школ. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1897. № 19. С. 585–594.
10. Закрытие летних курсов в Одессе для учителей церковно-приходских школ. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1897. № 16. С. 472–488.
11. Общие сведения об учительских курсах церковно-приходских школ в Одессе. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1897. № 15. С. 447–449.
12. Открытие временных педагогических курсов для учителей и учительниц церковно-приходских школ Таврической епархии. *Таврические епархиальные ведомости*. 1902. № 12. С. 728–731.
13. Отчет епархиального наблюдателя о состоянии церковных школ Таврической епархии за 1904–1905 учебный год. *Таврические епархиальные ведомости*. 1906. № 7. С. 161–168.
14. Отчет о бывших в Одессе в 1890 году педагогических курсах для учителей и учительниц церковно-приходских школ Херсонской епархии. *Херсонские епархиальные ведомости*. 1890. № 23. С. 466–487.
15. Отчет Таврического епархиального наблюдателя о состоянии церковных школ Таврической епархии в 1905/6 учебном году. *Таврические епархиальные ведомости*. 1907. № 16. С. 333–342.
16. Очерки истории педагогического образования в Екатеринбурге (1871–1930) : монография / отв. ред. : Б. Игошев, М. Попов. Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2011. 133 с.
17. Педагогические курсы для учителей и учительниц церковных школ Сарапульского Викариата. *Вятские епархиальные ведомости*. 1901. № 17. С. 5.
18. Петрошук Н. Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2016. 248 с.
19. Полетаев Н. Второклассные школы. *Вятские епархиальные ведомости*. 1896. № 12. С. 3.
20. Попов Н. Доклад о педагогических курсах для церковных школ. *Таврические епархиальные ведомости*. 1900. № 10. С. 719–734.
21. Правила и программы для испытания на звание учителя или учительницы церковно-приходских школ (одноклассных). Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1899. 213 с.
22. Сборник узаконений и распоряжений о церковных школах Ведомства православного исповедания. Санкт-Петербург : Синодальная типография, 1907. 447 с.
23. Сумароков П. Собрание правил, законоположений и распоряжений Святейшего Синода о церковно-приходских школах и школах грамоты, с присоединением программ учебных предметов для церковно-приходских школ : руководственная книга для заведующих и учителей церковно-приходских школ и школ грамоты, для наблюдателей за церковно-приходскими школами, для членов епархиальных училищных советов и членов уездных отделений оных. Вятка : Типография Маишеева, 1892. 300 с.
24. Чернецкий В. Кратковременные педагогические курсы для учителей церковно-приходских школ Таврической епархии: конец XIX – начало XX вв. *Преподаватель XXI век*. 2021. № 1. Ч. 2. С. 231–244.

References:

1. Vremennye pedagogicheskie kursy v g. Simferopole i ikh zakrytie [Temporary pedagogical courses in Simferopol and their closure]. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti – Taurida Diocesan Gazette*, 1902, no. 14, pp. 904–920 [in Russian].
2. Efremova, U. (2014). Povyshenie obrazovatel'nogo urovnya pedagogov tserkovno-prihodskikh shkol Urala v kontse XIX – nachale XX vv. [Raising the educational level of teachers of the parochial schools of the Urals in the late XIX – early XX centuries]. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii – Pedagogical education in Russia*, no. 11, pp. 43–49 [in Russian].
3. Efremova, U., Popov, M. (2012). Eparkhial'noe zhenskoe uchilishche i podgotovka uchitel'skikh kadrov v Ekaterinburge (1880–1920-e gg.) [Diocesan Women's School and Teacher Training in Yekaterinburg (1880–1920s)]. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii – Pedagogical education in Russia*, no. 6, pp. 13–18 [in Russian].
4. Zakrytie vremennykh pedagogicheskikh kursov v Simferopole [Closing of temporary pedagogical courses in Simferopol]. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti – Taurida Diocesan Gazette*, 1900, no. 14–15, pp. 1081–1092 [in Russian].
5. Ivanov, A. (1908). Vremennye pedagogicheskie kursy dlya uchiteley tserkovno-prihodskikh shkol Tavricheskoy eparkhii v 1908 godu [Temporary pedagogical courses for teachers of parochial schools of the Taurida diocese in 1908]. *Tavricheskii tserkovno-obshchestvennyy vestnik – Taurida Church and Public Bulletin*, no. 25, pp. 990–1000 [in Russian].
6. Iz otcheta o pedagogicheskikh kursakh, byvshikh v g. Khersons s 15 iyunya po 10 avgusta dlya uchiteley tserkovno-prihodskikh shkol Khersonskoy eparkhii [From a report on pedagogical courses held in Kherson from June 15 to August 10 for teachers of parochial schools of the Kherson diocese]. *Khersonskie eparkhial'nye vedomosti – Kherson Diocesan Gazette*, 1896, no. 18, pp. 457–462 [in Russian].

7. Izvlechenie iz otcheta o kratkosrochnykh letnikh pedagogicheskikh kursakh dlya uchiteley i uchitel'nits tserkovno-prikhodskikh shkol i shkol gramoty, byvshikh v g. Elisavetgrade ot 30 iyunya po 10 avgusta tekushchego 1896 g. [Extract from the report on short-term summer pedagogical courses for teachers of parochial schools and literacy schools that were in the city of Elisavetgrad from June 30 to August 10 of the current 1896]. *Khersonskie eparkhial'nye vedomosti – Kherson Diocesan Gazette*, 1896, no. 12, pp. 550–569 [in Russian].
8. Kratkiy otchet o kratkosrochnykh, s 28 iyunya po 5 avgusta 1897 goda, kursakh, byvshikh v gorode Odesse dlya uchiteley tserkovnykh shkol [Brief report on short-term, from June 28 to August 5, 1897, courses that were in the city of Odessa for teachers of church schools]. *Khersonskie eparkhial'nye vedomosti – Kherson Diocesan Gazette*, 1897, no. 22, pp. 662–667 [in Russian].
9. Kratkiy otchet o kratkosrochnykh, s 28 iyunya po 5 avgusta 1897 goda, kursakh, byvshikh v gorode Odesse dlya uchiteley tserkovnykh shkol [Brief report on short-term, from June 28 to August 5, 1897, courses that were in the city of Odessa for teachers of church schools]. *Khersonskie eparkhial'nye vedomosti – Kherson Diocesan Gazette*, 1897, no. 19, pp. 585–594 [in Russian].
10. Zakrytie letnikh kursov v Odesse dlya uchiteley tserkovno-prikhodskikh shkol [Closing of summer courses in Odessa for teachers of parochial schools]. *Khersonskie eparkhial'nye vedomosti – Kherson Diocesan Gazette*, 1897, no. 16, pp. 472–488 [in Russian].
11. Obshchie svedeniya ob uchitel'skikh kursakh tserkovno-prikhodskikh shkol v Odesse [General information about the teacher's courses of parochial schools in Odessa]. *Khersonskie eparkhial'nye vedomosti – Kherson Diocesan Gazette*, 1897, no. 15, pp. 447–449 [in Russian].
12. Otkrytie vremennykh pedagogicheskikh kursov dlya uchiteley i uchitel'nits tserkovno-prikhodskikh shkol Tavricheskoy eparkhii [Opening of temporary pedagogical courses for teachers and teachers of parochial schools of the Taurida diocese]. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti – Taurida Diocesan Gazette*, 1902, no. 12, pp. 728–731 [in Russian].
13. Otchet eparkhial'nogo nablyudatelya o sostoyanii tserkovnykh shkol Tavricheskoy eparkhii za 1904–1905 uchebnyy god [Report of the diocesan observer on the state of the church schools of the Taurida diocese for the 1904–1905 academic year]. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti – Taurida Diocesan Gazette*, 1906, no. 7, pp. 161–168 [in Russian].
14. Otchet o byvshikh v Odesse v 1890 godu pedagogicheskikh kursakh dlya uchiteley i uchitel'nits tserkovno-prikhodskikh shkol Khersonskoy eparkhii [Report on the pedagogical courses for teachers and teachers of parochial schools of the Kherson diocese that were in Odessa in 1890]. *Khersonskie eparkhial'nye vedomosti – Kherson Diocesan Gazette*, 1890, no. 23, pp. 466–487 [in Russian].
15. Otchet Tavricheskogo eparkhial'nogo nablyudatelya o sostoyanii tserkovnykh shkol Tavricheskoy eparkhii v 1905/6 uchebnom godu [Report of the Tauride diocesan observer on the state of church schools in the Tauride diocese in the 1905/6 academic year]. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti – Taurida Diocesan Gazette*, 1907, no. 16, pp. 333–342 [in Russian].
16. Igoshev, B., Popov, M. (eds.) (2011). *Ocherki istorii pedagogicheskogo obrazovaniya v Ekaterinburge (1871–1930): monografiya* [Essays on the history of teacher education in Yekaterinburg (1871–1930): monograph]. Yekaterinburg: Ural State Pedagogical University, 133 p. [in Russian].
17. Pedagogicheskie kursy dlya uchiteley i uchitel'nits tserkovnykh shkol Sarapul'skogo Vikariata [Pedagogical courses for teachers and teachers of church schools of the Sarapul Vicariate]. *Vyatskie eparkhial'nye vedomosti – Vyatka Diocesan Gazette*, 1901, no. 17, p. 5 [in Russian].
18. Petroschuk, N. (2016). Rozvytok systemy pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv narodnykh shkil v Ukraini druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Development of the system of professional development of public school teachers in Ukraine in the second half of the XIX – early XX century]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Borys Hrinchenko University of Kyiv, 248 p. [in Ukrainian].
19. Poletaev, N. (1896). Vtoroklassnye shkoly [Two-class schools]. *Vyatskie eparkhial'nye vedomosti – Vyatka Diocesan Gazette*, no. 12, p. 3 [in Russian].
20. Popov, N. (1900). Doklad o pedagogicheskikh kursakh dlya tserkovnykh shkol [Report on teaching courses for church schools]. *Tavricheskie eparkhial'nye vedomosti – Taurida Diocesan Gazette*, no. 10, pp. 719–734 [in Russian].
21. Pravila i programmy dlya ispytaniya na zvanie uchitelya ili uchitel'nitsy tserkovno-prikhodskikh shkol (odnoklassnykh) [Rules and programs for testing for the title of teacher or teacher of parochial schools (one-class)]. Saint Petersburg: Sinodal'naya tipografiya, 1899, 213 p. [in Russian].
22. Sbornik zakononiy i rasporyazheniy o tserkovnykh shkolakh Vedomstva pravoslavnogo ispovedaniya [Collection of legalizations and orders on church schools of the Office of the Orthodox Confession]. Saint Petersburg: Sinodal'naya tipografiya, 1907, 447 p. [in Russian].
23. Sumarokov, P. (1892). *Sobranie pravil, zakonopolozheniy i rasporyazheniy Svyateyshego Sinoda o tserkovno-prikhodskikh shkolakh i shkolakh gramoty, s prisoedineniem programm uchebnykh predmetov dlya tserkovno-prikhodskikh shkol: rukovodstvennaya kniga dlya zaveduyushchikh i uchiteley tserkovno-prikhodskikh shkol i shkol gramoty, dlya nablyudatelya za tserkovno-prikhodskimi shkolami, dlya chlenov eparkhial'nykh uchilishchnykh sovetov i chlenov uedznykh otdeleniy onykh* [Collection of rules, regulations and orders of the Holy Synod on parochial schools and literacy schools, with the addition of curricula for parochial schools: a guidebook for heads and teachers of parochial and literacy schools, for observers of parochial schools, for members of diocesan school councils and members of their county branches]. Vyatka: Tipografiya Maisheeva, 300 p. [in Russian].
24. Chernetskiy, V. (2021). Kratkovremennyye pedagogicheskie kursy dlya uchiteley tserkovno-prikhodskikh shkol Tavricheskoy eparkhii: konets XIX – nachalo XX vv. [Short-term pedagogical courses for teachers of parochial schools of the Taurida diocese: the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries.]. *Prepodavatel' XXI vek – Teacher XXI century*, no. 1, vol. 2, pp. 231–244 [in Russian].